

Міжнародний науковий симпозіум «Кераміка як маркер міжкультурних зв'язків давнього населення України: імпорту, запозичення, імітації»

13-14 липня 2018 року на базі археологічної експедиції Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України та Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному відбувся **Міжнародний науковий симпозіум «Кераміка як маркер міжкультурних зв'язків давнього населення України: імпорту, запозичення, імітації»**. Співорганізаторами заходу виступили Національна академія наук України, Інститут археології НАН України, Рада молодих учених Інституту археології НАН України, Інститут географії НАН України, Інститут народознавства НАН України, Полтавський національний педагогічний університет імені Володимира Короленка, Міністерство культури України, Полтавське обласне відділення Всеукраїнської громадської організації «Спілка археологів України» та Громадська організація «Конгрес українських керамологів».

Тематика наукових напрямків охопила ключові проблеми дослідження давньої кераміки різних епох і культур, серед яких найважливішими стали міжкультурні зв'язки, функція гончарного виробу як хронологічного маркера та як індикатора давніх торговельних шляхів, роль кераміки в торговельно-обмінних операціях, питання місцевого виробництва

та імпорту, локальних особливостей та запозичення форм і орнаментів глиняного посуду, контакти між окремими гончарними осередками.

Пленарне засідання заходу розпочалося з вітального слова голови оргкомітету Симпозіуму Олеся Пошивайла та кураторів – Вікторії Котенко, Юрія Пуголюка, Дениса Гречка та Анастасії Корохіної, які розповіли про те, як виникла ідея проведення симпозіуму й про перспективи комплексних досліджень археологічної кераміки. Не минула подія й місцева влада – вітальне слово учасникам конференції прозвучало від членів спеціальної комісії Департаменту культури і туризму Полтавської обласної державної адміністрації, які зацікавилися ідеєю створення археологічного парку «Триграддя», куди б увійшли різночасові городища неподалік Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному як ексклюзивний туристичний маршрут. З цією метою учасники Симпозіуму долучилися до екскурсії на археологічні пам'ятки – городище скіфського часу Кардашів Вал, Опішнянське городище ранньослов'янського часу та городище давньоруського часу в с. Міські Млини.

На пленарному засіданні було заслухано три доповіді. Денис Гречко (Київ) розповів про свої напрацювання у сфері дослідження кераміки

добі раннього заліза й виступив з доповіддю *«Роль кераміки у вивченні етнокультурної історії населення Дніпровського Лісостепового Лівобережжя скіфського часу»*. Дослідження автора полягали в перегляді усталених концепцій попередників, які з накопиченням джерельної бази не відповідають дійсності й потребують суттєвих поправок. Автор дійшов висновку, що ліплений посуд у середовищі осілих землеробів, безсумнівно, є етнокультурним маркером, і закликав до об'єктивного аналізу гончарних комплексів для підкріплення власних концепцій, адже кераміка є тим фундаментом, без якого будь-які реконструкції етнокультурної історії землеробського населення стають непереконливими.

Дещо іншого аспекту в дослідженнях кераміки торкнувся Дмитро Куштан (Черкаси) у своїй доповіді *«Кераміка як індикатор східних зв'язків населення Середнього Подніпров'я за доби пізньої бронзи»*. Автор розглянув принципи виокремлення «східної» групи

кераміки в комплексах пам'яток доби пізньої бронзи Середнього Подніпров'я, поширення якої пов'язується з функціонуванням в означений період важливої комунікації – транс'євразійського «олов'яного» шляху. За висновками автора, наявність такої кераміки в окресленому регіоні свідчить про те, що металурги Середнього Подніпров'я й Дніпровського Лівобережжя в другій половині II тис. до н. е. орієнтувалися саме на східні родовища руди, незважаючи на те, що найближчі до регіону поклади олов'яних руд знаходяться в Рудних Горах на кордоні Саксонії й Богемії.

Пленарне засідання завершив виступ Річарда Карлтона (Ньюкасл-апон-Тайн, Великобританія), присвячений вапняковим домішкам у складі формувальних мас кераміки Західних і Центральних Балкан, де були розглянуті гончарні традиції різних груп населення Південної й Південно-Східної Європи – від методів формування посудин до специфіки випалювання. Автор зробив висновки про

Мал. 1. Учасники Міжнародного наукового симпозиуму *«Кераміка як маркер міжкультурних зв'язків давнього населення України: імпорти, запозичення, імітації»*. Опішне, Полтавщина. 13.07.2018. Фото Юрка Пошивайла

автентичність виготовлення кераміки в цьому регіоні й тяглість гончарних традицій, у тому числі й за складом формувальних мас.

Робоче засідання першого дня Симпозіуму відкрила доповідь Анастасії Корохіної (Київ) *«Методи технологічного аналізу кераміки доби бронзи (за матеріалами поселення Мохнач-П на Сіверському Дінці)»*. У ній автор представила результати апробації методів технологічного аналізу археологічної кераміки зрубної спільноти із застосуванням методів візуального мікроскопічного аналізу, MGR-аналізу й петрографічного аналізу. Як зазначила дослідниця, значення результатів проведеної роботи полягає, насамперед, у відпрацюванні елементів методики для об'єктивного становлення характеристик сировини й формувальних мас давньої кераміки. Загалом же, після виступу Анастасії Корохіної було порушено питання необхідності створення лабораторії міждисциплінарних досліджень археологічної кераміки, що знайшло цілковиту підтримку з боку керівництва Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України та Національного музею-заповідника

українського гончарства в Опішному в особі Олеса Пошивайла.

У доповіді Костянтина Пеляшенка (Харків) *«Меотський керамічний імпорт у матеріальному комплексі Циркунівського городища»* було подано аналіз імпортного посуду лісостепового населення скіфського часу та сарматської доби, що за основними ознаками відповідає гончарній традиції меотів. За висновками дослідника, загальний контекст предметів матеріальної культури схиляє до думки, що посуд, виготовлений на гончарному крузі, надходив на Циркунівське городище не з самими носіями гончарних традицій – меотами, а з новими хвилями кочівників з південного сходу (Нижнього Подоння й Прикубання), серед яких могли бути пізні савромати, сірмати, сіраки, сармати, а можливо, й пізні скіфи.

З особливостями кераміки черняхівської культури познайомив слухачів Анатолій Гейко (Опішне) під час своєї доповіді *«Поховання 103 Шишацького могильника черняхівської культури»* [співдоповідачі – Роман Рейда (Київ) та Сергій Сапегін (Ковалівка)]. Незважаючи на те, що воно містило лише один горщик,

виготовлений на гончарному крузі, авторам вдалося зробити низку висновків. Зокрема, за аналогіями з іншими похованнями, що містили одну глиняну посудину, з'ясовано, що місце розташування самих посудин у похованнях тяжіло все-таки до верхньої частини тулуба й помітно до правого його боку. Номенклатура посудин вказує на те, що їх тип не набув принципового значення, а наявність у могилі була більше символічною, ніж символічно-функціональною.

Перший день роботи Симпозіуму завершив тематичний блок про античну кераміку. Ганна Вахрамеева (Київ) виступила з доповіддю *«Типологія боспорських теракот Деметри та Кори-Персефони (VI–I ст. до н.е.)»*, у якій розглянула три групи теракот Деметри та Кори-Персефони: об'ємні фігурки, протоми-бюсти, протоми-півфігури. Кожна з цих груп, за словами автора, має свою власну типологію. Еволюція типів статуєток за хронологією простежується в техніці виготовлення, обробці й варіації деталей.

Доповідь Ірини Чечуліної (Київ) *«Технологія виготовлення аттичного чорнолакового посуду»* була присвячена виробництву аттичної чорнолакової кераміки класичного періоду. Зокрема, автор визначила основні характеристики аттичної глини, з якої виготовляли чорнолаковий посуд, виокремила основні чотири етапи виробництва кераміки: підготовка матеріалів, формування посудини, нанесення орнаментів та випалювання. Особливу увагу доповідач звернула на підготовку чорнолакового покриття, його мінералогічний та хімічний склад.

Ірина Шейко (Київ) виступила з доповіддю *«Технологія виготовлення римських світильників»*, у якій розглянула основні моменти формування виробів, зокрема типи матриць. Загалом же дослідниця прослідкувала запозичення форм ольвійських світильників з інших античних центрів та з'ясувала місцеве виробництво окремих типів.

Вікторія Котенко (Опішне) у своїй доповіді *«Наслідкування стилю Гадра в херсонеському вазописі та його поширення в Північно-Західному Причорномор'ї»* розглянула

орнаментовану кераміку херсонеського виробництва з Ольвії, Тіри та Ніконія. Автор за матеріалами столового посуду з'ясувала економічні контакти між Херсонесом Таврійським та полісами Північно-Західного Причорномор'я в елліністичний час та підтвердила пріоритетність північно-західного вектора херсонеської торгівлі в зазначений час.

Кожна доповідь закінчувалася плідною дискусією в межах встановленої тематики заходу, завдяки чому було можливо прослідкувати прояв тих чи інших аспектів матеріальної й духовної культури давнього населення України в різні хронологічні періоди.

На завершення першого дня учасникам керамологічного Симпозіуму було проведено екскурсію в Національному музеї-заповіднику українського гончарства в Опішному. Також гості отримали можливість відвідати виставки сучасних художників-керамістів у Центрі розвитку духовної культури та ознайомитися з виставками в Музеї мистецької родини Кричевських, у тому числі й з експозицією трипільської кераміки з фондів Музею-заповідника.

Другий день конференції видався не менш насиченим. Робоче засідання відкрила доповідь Сергія Дорошкевича (Київ) [співдоповідачі – Жанна Матвіїшина, Анатолій Кушнір (Київ)] *«Палеогеографічні особливості формування мінеральної сировини для виготовлення кераміки»*, у якій автор сконцентрував увагу на регіональних відмінностях покладів глини на території України та на важливості проведення стратиграфічних досліджень під час комплексного вивчення давнього гончарства. У зв'язку з цим, Жанна Матвіїшина продемонструвала власні напрацювання – примазки природного матеріалу згідно зі стратиграфічним горизонтал розрізу. Таким чином укотре було доведено доцільність співпраці спеціалістів у галузі археології й географії для вирішення керамологічних питань.

Наступний блок доповідей був присвячений проблемам гончарства й кераміки в епоху Середньовіччя. Доповідь Віктора Аксьонова (Харків) *«Столові горщики-вази салтово-*

маяцької культури: генезис та історична доля» було присвячено витокам столових дворучних горщиків-ваз (корчаг) салтово-маяцької культури. За словами автора, форма, техніка виготовлення, формувальна маса, засоби й мотиви орнаменталізації, а також випалювання дворучних горщиків пов'язані з гончарством ранніх аланів. За висновками доповідача, такий посуд знайшов подальший свій розвиток у великих дворучних корчагах X–XIII століть племен зіхсько-касозького кола з території Закубання.

Марія Тимошенко (Київ) виступила з доповіддю *«Декоративне оформлення візантійського полив'яного посуду із зелено-коричневою мальовкою (за матеріалами колекції з досліджень судна XIII століття поблизу Судака в Криму)»*, у якій розглянула групу візантійського «білоглиняного» посуду й проаналізувала техніку й стилістику її декоративного оформлення. За здогадами автора, семантика зображень відобразила фольклорні уявлення й втілила алегоричні підтексти, а сюжети й орнаментальні мотиви підгладзурної мальовки, виконані зеленою й коричневою фарбами, знаходять аналогії в широкому колі кераміки Середземномор'я.

Доповідь Олександра Пашковського (Київ) *«Портрети монархів Центральної Європи на ренесансових кахлях з Києва»* було присвячено пошуку аналогів зображення титулованої особи на коробчастій стінній кахлі, що походить із Замкової гори (Киселівки) в Києві. Автор провів ретельне розслідування із залученням широкого кола аналогій з території Польщі, Угорщини, Чехії. Зрештою, завдяки характерній іконографії середньовічних монархів, автору вдалося з'ясувати, що на цій кахлі зображено Фердинанда I Габсбурга, а сама знахідка датується другою чвертю XVI століття.

Оксана Коваленко (Опішне) виступила з доповіддю *«Миски XVIII століття з Полтави: регіональні відмінності та запозичення»*, продемонструвавши основні типи мисок з розкопок середньовічної Полтави. Наведений систематичний огляд включив морфологічні ознаки, а також розмаїття орнаментальних традицій гончарства XVIII століття.

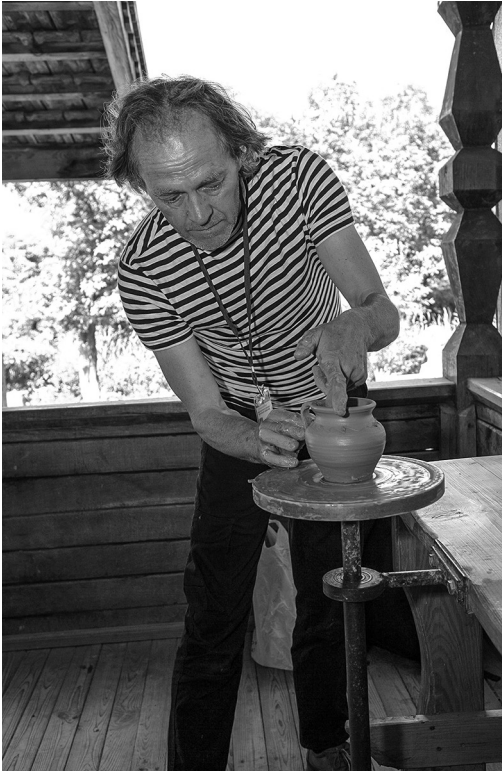
За висновками автора, кераміка козацької доби з Полтави демонструє цілий спектр локальних відмінностей і запозичень із сусідніх та віддалених територій.

Доповідь Богдана Пошивайла (Опішне; співдоповідач Оксана Коваленко) *«Цегла з фундаменту Успенської церкви в селі Лютеня в Полтавщині»* було присвячено особливостям цегли кінця XVII століття, використаної для побудови Успенської Лютенської церкви й поховальних склепів. Ці напрацювання є першими спробами дослідити цеглу козацького часу на теренах Полтавщини, на що доповідачі звернули особливу увагу.

Робоче засідання другого дня Симпозіуму завершила доповідь Олега Белька (Опішне) *«З досвіду виробництва та реалізації глиняної черепиці Полтавським губернським земством (1894–1915)»*, у якій автор вів мову про діяльність Полтавського губернського земства з підтримки вогнетривкого будівництва й розглянув заходи органів місцевого самоврядування з розвитку черепичного виробництва. Загалом же автор відзначив позитивні моменти в діяльності земства з гончарно-черепичного виробництва й перспективи використання такого досвіду.

У рамках роботи Симпозіуму також відбулася презентація монографії Вікторії Котенко *«Історія української археологічної керамології (1918–1953)»*, у якій представлено комплексний аналіз українських академічних видань з археології в означений проміжок часу та висвітлено основні етапи становлення української археологічної керамології. Виступи автора книги й рецензента Олександра Приня підтвердили важливість історіографічних досліджень з метою визначення формування поглядів на давню кераміку на різних етапах розвитку науки в Україні.

Програма Симпозіуму передбачала також практичні заняття: учасники заходу долучилися до майстер-класу з виготовлення глиняного виробу на гончарному крузі. Зокрема, дослідники різних археологічних культур отримали можливість власноруч спробувати відтворити ту чи іншу форму, спостерігати за виготовленням різних конструктивних деталей посуду. Для зацікавлених учасників було

Мал. 2
Майстер-клас з гончарства британського археолога
Річарда Карлтона під час Міжнародного наукового
симпозіуму «Кераміка як маркер міжкультурних зв'язків
давнього населення України: імпорту, запозичення,
імітації». Опішне, Полтавщина. 14.07.2018.
Фото Юрка Пошивайла

реалізовано відвідування Більського городища скіфського часу з оглядом сусідніх археологічних пам'яток.

Насичена програма Симпозіуму не завадила плідній роботі науковців. За підсумками проведення заходу було представлено підсумкову резолюцію з ключовими векторами подальших архео-керамологічних студій,

зокрема ухвалено рішення активізувати науковий потенціал дослідників давньої кераміки в таких напрямках:

- створити лабораторію міждисциплінарних досліджень на базі Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному та Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України;
- розробити інформаційні щити для археологічних пам'яток регіону;
- на базі місцевих археологічних пам'яток створити історико-туристичний комплекс – Археопарк «Триграддя» з функціональним новим туристичним маршрутом;
- підготувати базу експедицій й експериментальний майданчик архео-керамологічних досліджень для спільних проектів навчальних закладів України та інших країн;
- проводити лінгвістичні симпозиуми з розглядом термінологічної проблематики в археологічній керамології;
- кожні два роки проводити Міжнародний науковий симпозіум «Кераміка як маркер міжкультурних зв'язків давніх етнічних спільнот: імпорту, запозичення, імітації»;
- оприлюднювати матеріали археологічних симпозіумів у журналі «Археологічна керамологія».

Таким чином, робота Симпозіуму 2018 року виявилася плідною й багатогранною за напрямками. Живе обговорення проблемних доповідей сприяло консолідації дослідників давньої кераміки України й світу, що відкриває перспективи до міжнародної співпраці в царині історичних дисциплін. Принципові питання імпорту, запозичень та імітацій кераміки в давнину вийшли за межі наукових дискусій, що прогнозує подальші напрацювання в цьому напрямку у формі таких представницьких заходів.

Отримано 16 жовтня 2018
Received October 16, 2018